

The Reflection of National Identity in Phraseological Meanings

Lobar TURABOEVA¹

Berdakh Karakalpak State University

ARTICLE INFO

Article history:

Received July 2025

Received in revised form
10 August 2025

Accepted 25 August 2025

Available online

15 September 2025

Keywords:

phraseological units,
national phraseologisms,
customs,
ceremonies,
phrasemes.

ABSTRACT

Phraseological units of language are a unique linguistic phenomenon that reflect the lifestyle and mentality of a particular people. The phraseological units of the Uzbek language constitute a multifaceted and multi-layered mental structure that mirrors the psychological, physiological, cultural-educational, and linguocultural aspects of the Uzbek people. This article examines how national characteristics are reflected in phraseological meanings.

2181-3663/© 2025 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol3-iss7/S-pp77-80>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Frazeologik ma'nolarda milliylikning aks etishi

ANNOTATSIYA

Tilning frazeologik birliklari mislsiz til hodisasi bo'lib, ular u yoki bu xalqning hayot tarzini, mentalitetini namoyon etadi. O'zbek tilining frazeologik birliklari o'zbek xalqining psixologik, fiziologik, madaniy-ma'rifiy, lingvokulturologik jihatlarni aks ettiradigan ko'p qirrali va ko'p qatlamli mental tuzilmadir. Maqolada frazeologik ma'nolarda milliylikning aks etishi yoritilgan.

Отражение национальной специфики во фразеологических значениях

АННОТАЦИЯ

Фразеологические единицы языка представляют собой уникальное языковое явление, отражающее образ жизни и менталитет того или иного народа. Фразеологические единицы узбекского языка являются многогранной и

Ключевые слова:

фразеологические
единицы,
национальные
фразеологизмы,

¹ Master degree student, Berdakh Karakalpak State University.

традиции,
обряды,
фраземы.

многослойной ментальной структурой, отражающей психологические, физиологические, культурно-просветительские и лингвокультурологические аспекты узбекского народа. В статье рассматривается отражение национальной специфики во фразеологических значениях.

Har bir millat o'zida ma'lum bir milliy an'analarni aks ettiradi. Ya'ni har bir xalqning, millatning o'z milliy an'analari, urf-odatlar mavjud. Bu ma'noda har bir inson ana shu milliylikni o'zida aks ettiruvchi muayyan madaniyat, til, tarix, adabiyotga aloqador bo'ladi. Ma'lumki, til ijtimoiy hodisa bo'lish bilan birgalikda madaniyat bilan ham uzviy bog'likdir. Frazologizmlarning muayyan guruhi xalqlarning urf-odatlar, an'analari va irimlari ta'sirida shakllanadi. Jumladan, o'zbek xalqida azaldan quloqtishlar odati mavjud. Quloqtishlar, ya'ni beshikketdi odati hozirgi kunda Surxondaryo viloyatining ayrim tuman va qishloqlarida saqlanib qolgan. Oilada qiz bola tug'ilib, chillasi chiqqandan keyin beshik to'yi o'tkaziladi. Qarindosh-urug', do'st-og'aynilar yangi farzand bilan muborakbod etgani bu oilaga kelishadi. Shunda o'g'illik birodarlardan biri niyat qilib, yetaklab borgan 5-6 yashar o'g'ilchasiga chaqaloq qizchani tilaydi, so'ratadi. Qizi bor oilaning buvasi, buvisi, ota-onasi va qarindosh-urug'lari rozilik berishsa, "quloqtishlar" odati o'tkazilgan. Boyagi bolakay beshikda yotgan qizaloqning "qulog'ini tishlagan". Qadim zamonlarda bunday "qudachilik" marosimi qabilalar o'rtasidagi urush-janjallarga chek qo'ygan. Tinch qo'shnichilikni saqlab qolgan. Mazkur odatni ifodalovchi, "qiz bolani go'dakligidayoq bo'lajak qaylig'i deb belgilab qo'yish" ma'nosida *qulog'ini tishlamoq* iborasi qo'llaniladi: *Qizimni tilga olaverma, tug'ilgan kunida qulog'ini tishlagan kuyovi bor; o'g'ling kelib, kuyov bilan oramiz buzilay deb qoldi*. O'zbek xalqining nikohlash marosimi, unashtirish odati bilan bog'liq iboralar tarkibida somatik so'zlar faol qatnashadi: *boshlarini qovushtirmoq, boshlarini biriktirmoq, boshlarini qo'shmoq* "kelin-kuyov qilmoq"; *boshini ikkita qilmoq* "uylantirmoq"; *bir yostiqa bosh qo'ymoq* "turmush qurmoq"; *boshini bog'lamoq* "kelin qilib olishga shartlashib kelmoq" va h.k. O'zbek oilasida bola tug'ilishi bilan chilla davriga katta e'tibor beriladi.

Farzand ko'rgan ayol va uning chaqalog'i chilla davrida maxsus sharoitda saqlanib, turli ins-jinslar va kasalliklardan himoya qilinadi. An'anaga ko'ra, ona va chaqaloq 40 kungacha uydin chiqmasligi, bolali uyga begona odam kirmasligi va chillali uyda chiroq o'chmasligi kerak. Chilla an'anasi "tuqqaniga qirq kun bo'ldi" ma'nosidagi *chillasi chiqdi* iborasi bilan ifodalanadi: ***Chillasi chiqishi bilan Hadya ham alohida qizlar yacheykasi tuzishga boradi***. Frazologik birliklarning tayanch komponenti sifatida tarixiy va diniy mifologik mashhur shaxslarning nomlari kelishi mumkin: *Xo'ja ko'rsinga* "shunchaki nomigagina", *Musoning alomini Isodan olmoq* "aybdor chetda qolib, aybsiz kishiga qarshi ish tutmoq", *Xizrni yo'qlasam bo'lar ekan* "kimnidir ko'rish istagi qo'qqisidan ro'yobga chiqqanda aytiladigan ibora". Turli geografik joy nomlari ham frazeologik birliklarning tayanch komponentlari vazifasida keladi. Masalan, o'zbekcha frazeologik birliklar tarkibida O'zbekiston hududida joylashgan shahar, qishloq, daryo va sahrolar nomlari uchraydi... Frazologik birliklar tarkibida qo'llanilgan toponimlar o'zlari jonlantiradigan sifat va belgilar, chunonchi, uzoqlik, saxiylik, taqvodorlik kabi alomatlar timsollari sifatida namoyon bo'ladi: *Beva xotinga Buxorodan it huradi, onasini Uchqo'rg'ondan ko'rsatmoq* frazeologik birliklari tarkibidagi "Buxoro", "Uchqo'rg'on", "до Москвы не перевешаешь, кричать во всю Ивоносвкую" frazeologizmlari tarkibidagi "Москва", "Ивановская"

O'zbekiston va Rossiya hududlarida joylashgan geografik nomlar bo'lsa, "язык до Киева", *tuxumi Bag'doddan kelibdimi?*, *Do in Rome as the Romans do* nomlaridir yoki "umid qilgan, kutgan narsaning teskarisi bo'lib chiqdi" ma'nosidagi *Göründü Sivas'ın bağları*, "bu ish hozircha bo'lgani bilan keyinchalik orqasidan g'avg'o chiqadi" ma'nosidagi *Karaman'ın koyunu, sonra çıkar oyunu* tarkibida foydalanilgan "Kiyev", "Bag'dod", "Rome (Rim)", "Sivas", "Karaman" shaharlari rus, o'zbek, ingliz va turk xalqlari uzoq asrlar davomida munosabat-muloqotda bo'lib kelgan nomlardir.

O'zbek xalqi kiyinish madaniyati nuqtai nazaridan ham dunyodagi xalqlarning oldingi saflarida turadi. Bir necha ming yillar ilgari ota-bobolarimiz egniga yaktak-lozim, oyoqqa kovush-maxsi, etik, boshga shabpo'sh, do'ppi, telpak, ustga chopon, to'n kiyib, belga belbog', qars boylashgan. Har bir xalqning o'ziga xos kiyim-kechak nomlari va realiyalari ham milliy frazeologizmlarni hosil qilishda asos vazifasini o'taydi. Masalan, *to'nini teskari kiyib olmoq* "o'chakishgan holda qaysarlik qilmoq", *do'ppini osmonga otmoq* "juda xursand bo'lmoq", *do'ppi tor keldi* "iloj-imkonsiz og'ir ahvolga tushmoq", *bir-ikki yaktakni ortiqroq yirtgan* "yoshi kattaroq, turmush tajribasi ko'proq" *chorig'ini sudramoq* "zo'rg'a-zo'rg'a, amal-taqal qilib yashamoq", *paytavasiga qurt tushdi* "xotirjamligi buzilib, bir yerda tinch tura olmaslik", *ko'rpasiga qarab oyoq uzatmoq* "imkoniyatini hisobga olib ish tutmoq", *chovlisini solmoq* "aralashmoq", turk tilida *Ali'nin külâhını Veli'ye Veli'nin külâhını Ali'ye giydirmek* "puli bo'lmagani holda, birovdan olgan pulni boshqasiga, boshqasidan olganini yana boshqa birovga berib kun ko'rmoq" iboralari shular jumlasidandir. O'zbek xalqi turmushida kundalik hayotda ishlatiladigan uy-ro'zg'or buyumlari ham muayyan frazeologizmlarni shakllantirganini ko'rish mumkin: *ko'rpasiga qarab oyoq uzatmoq* "imkoniyatini hisobga olib ish tutmoq": *Ha, onang ko'rpasiga qarab oyoq uzatsin, uqdingmi?*; *chovlisini solmoq* "aralashmoq": *Nigoraga hayronman, har narsaga o'z chovlisini solavermay, tinchgina yursa nima qilarkin*. Iste'mol qilinadigan taom nomlari mavjud bo'lgan frazeologik birliklar ham ko'p hollarda milliy xususiyatga ega bo'ladi: osh bermoq "to'y-marosim munosabati bilan katta qozonda palov damlatib, ziyofat o'tkazmoq: *O'g'il tug'ilganda Pirimqul hoji qo'y ham, ho'kiz ham so'ydirib, yurtga osh berdi*; *tog'ni tolqon qilmoq* "har qanday katta va og'ir ishni ham bajarmoq": *Undan keyin charchamaguningcha chopma, ayni qizishgan vaqtingda, g'ayrating kelib, tog'ni tolqon qilaman deganingda dam ol, birpasgina dam ol!* Turli madaniyatlarda iste'mol qilinadigan taom turlari haqida gap ketganda, birinchi navbatda, taom tayyorlanadigan mahsulotning halol yoki haromligiga e'tibor qaratiladi. Shuning uchun ham muayyan lingvomadaniy birliklarning obrazlilik joriy etilgan taqiq asosida yaratiladi. Ayrim frazeologizmlar tarkibida keladigan musiqaviy asbob nomlari ham iboralarga milliy ruh bag'ishlaydi. Masalan, o'zbek tilida "ro'yobga chiqishi aniq bo'lmagan narsa haqida hovliqmalik bilan vaqtdan oldin gapirmoq" ma'nosida *to'ydin ilgari nog'ora qoqmoq* frazemasi qo'llaniladi. Yoki rus tilida "birovning ko'rsatmasi bilan biror ish qilmoq" ma'nosining obrazli ifodasi uchun *plyosat pod chyu-libo dudku* frazeologizmidan foydalaniladi. Uni o'zbek tilida *birovning nog'orasiga o'ynamoq* shaklida berish mumkin. Frazeologizmlarning shakllanishida biron bir mahalliy hunarmandchilik yoki sanoatning ham muayyan ta'siri kuzatiladi. Jumladan, Rossiyadagi Tula shahri o'zining samovarlari, ingliz shahri Nyukastl esa ko'mir sanoati bilan mashhurdir. Bu kabi xususiyatlar *ездить в Тулу со своим самоваром, to carry coals to Newcastle* singari frazeologik birliklarni yuzaga chiqargan. Har bir xalq atrofidagi borliqni o'ziga xos o'lchovlarda aks ettiradi. Shunga ko'ra, o'lchov birliklarini ifodalovchi ayrim hisob so'zlari ham frazeologizmlarning ma'lum guruhini

shakllantiradi: “juda qisqa, juda oz vaqt davom etadigan” ma’nosidagi *bir tutam* (*Bir tutam* qish kuni Gulnor uchun bitmas tugamas uzoq ko’rindi), “qittak, ozgina” ma’nosidagi *bir chimdim* (Hazi-huzul, *bir chimdim* suhbatdan so’ng Mirhaydar va O’ktam paxta dalasiga yo’l oldilar), “jindak, qittak, juda oz” ma’nosidagi *bir shingil* (Qani, shunaqa bemaza hazildan *bir shingil* ashula yaxshi), “juda yosh, deyarli go’dak” ma’nosidagi *bir qarich* (*Bir qarichligimdan* yetim qolib, amakining xizmatida o’tib ketganman) va h.k.

O’zbek tilining frazeologik boyligi haligacha to’liq to’planmagan. Frazeologizmlar lingvomadaniy jihatdan o’rganilmagan. Shuning uchun frazeologik birliklarni yig’ish, tasniflash, lingvomadaniy nuqtai nazardan tadqiq etish, ularni o’zga madaniyat iboralari bilan qiyosiy o’rganish bugungi o’zbek tilshunosligining kechiktirib bo’lmaydigan dolzarb masalalaridan biridir. Frazeologizmlar dunyo, obyektiv borliq va jamiyat haqida madaniy ma’lumot tashuvchi lingvomadaniy birlik hisoblanadi. Shuning uchun ham frazeologik birliklar o’zida xalq mentaliteti va madaniyatini saqlovchi “hikmatlar xazinasi” bo’lib, ular avloddan avlodga meros qilib qoldiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари. –Тошкент, 1966.
2. Йўлдошев Б. Ҳозирги ўзбек адабий тилида фразеологик бирликларнинг функционал-услубий хусусиятлари. –Тошкент, 1993.
3. Маматов А. Ўзбек тили фразеологизмларининг шаклланиш масалалари. – Тошкент, 1999.
4. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. –Тошкент, 1992.
5. Абдуллаев Ш. Таржима асарларда фразеологизмлар семантикаси. Филол.фан номзоди....дисс. автореферати. –Тошкент, 2006.